

УДК 316.334.3:323.2(477)

Л. В. ЯроваORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7462-9069>доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри соціології

Національний університет «Одеська юридична академія»

Л. І. ЯковлеваORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0942-485X>доктор політичних наук,
професор кафедри соціології

Національний університет «Одеська юридична академія»

В. М. КольцовORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1261-3667>доктор політичних наук,
професор кафедри загальнотеоретичних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

КОМПОНЕНТИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Взаємодія між інститутами є фундаментом демократичної політичної системи. Модель репрезентативної демократії потребує ефективної міжінституційної інтеракції не менше, аніж вільних та регулярних виборів. Зіткнення між інститутами публічної влади небезпечніші, аніж конфлікти окремих політичних діячів. В умовах європейської інтеграції вкрай важливо перевести взаємодію між політиками та «першими» особами ЄС та України у інституційну площину. Від взаємодії інститутів ЄС із вітчизняним інституційним простором повною мірою залежить успіх процесу європейської інтеграції України. Зазначимо: «Консолідація демократії в Україні потребує підвищення ефективності інституційної взаємодії. Йдеться не лише про комунікацію між інститутами «владного трикутника»: парламент – президент – уряд. Необхідно залучення до інституційної взаємодії усіх інститутів публічної влади (центрального уряду та місцевого самоврядування), інституту опозиції (передусім, парламентської), а також груп інтересів (груп тиску)» [9]. При цьому, «фундаментальною умовою консолідованої демократії виступає інституціоналізація публічної влади, опозиції та груп інтересів» [10].

Для здійснення реформ у процесі європейської інтеграції важливо не лише створювати нові інститути, а й усвідомлювати та прогнозувати напрямки підвищення ефективності їх взаємодії з іншими інститутами. Інституційний дизайн сучасної публічної влади має обов'язково враховувати, що інститути не існують у вакуумі, вони вхо-

дять до «силового» поля взаємодії. Інституційна взаємодія здатна підвищити ефективність урядування, а може й суттєво ускладнити чи навіть зруйнувати його.

Серед усіх компонентів (складових частин) інституційної взаємодії в українському політичному процесі у даній статті зосереджено увагу на публічній владі, опозиції та групах інтересів. Також визначено роль становлення мережевого суспільства (як глобальний зовнішній компонент) та перехід від авторитаризму до демократії, як компонент, напряму пов'язаний як із радянським минулим так і з європейським майбутнім України.

Проблема підвищення ефективності взаємодії між інститутами публічної влади в Україні напряму пов'язана із дослідженнями легітимності публічної влади [7], ролі парламентської та позапарламентської опозиції в інституційній взаємодії [2]. Визначальними чином в умовах демократії на інституційну взаємодію впливають групи інтересів [8]. Визначення напрямків та механізмів підвищення інституційної взаємодії напряму пов'язане із вирішенням актуального практичного завдання – забезпечення європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окремі аспекти проблеми інституційної взаємодії, зокрема роль публічної влади, опозиційної діяльності та груп інтересів у мережевому суспільстві висвітлювались у наших попередніх розвідках [9]. Зазначалось, що «Головною ознакою ефективного урядування

стає не просто наявність певних інститутів, а забезпечення їх комунікації з метою вирішення нагальних суспільно-політичних проблем. Вимога підвищення ефективності комунікативної взаємодії стає першочерговою для пострадянських країн» [9].

Згадування пострадянського досвіду не є випадковим. Інституційна взаємодія досліджувалась у контексті переходу України до демократії як функціональної умови європейської інтеграції. Відзначалось: «Інституційна взаємодія, її норми та правила мають відповідати контексту... «подвійного» переходу українського суспільства: 1) від авторитаризму та радянських традицій централізованої інституційної взаємодії до демократії (електоральної, а зрештою – консолідованої); 2) від радянської модернізації та пострадянської демодернізації до мережевого суспільства, у якому контекст інституційної взаємодії визначається розвитком інтернет-комунікацій та соціальних мереж» (там же). Щодо ролі публічної влади у процесі інституційної взаємодії, то акцентувалась увага на необхідності забезпечення її легітимності [7].

У статті «Інституційна взаємодія та політичний вибір у перехідному суспільстві: роль соціальних наук» [10] аргументовано відзначено зв'язок між політичним вибором громадян та ефективністю інституційної взаємодії. Адже демократичні інститути утворюються внаслідок політичного вибору громадян щодо моделі публічного управління та взаємодіють на основі тих правил, які декларуються політичними акторами до виборів та закріплюються після перемоги у електоральній кампанії.

Визначення груп інтересів як важливого актора у інституційній взаємодії представлено у роботах Л. Ярової [8]. На особливу увагу заслуговують процеси інституційної взаємодії, пов'язані із інтеграцією вітчизняних інститутів до інституційної системи Європейського Союзу.

Формулювання мети статті. Мета статті – визначити основні компоненти інституційної взаємодії в українському політичному процесі. Наголошується на ролі публічної влади, опозиції та груп інтересів у процесі інституційної взаємодії в умовах «подвійного переходу» українського суспільства – від радянського типу авторитаризму до демократії в умовах європейської інтеграції та глобальному переході до суспільства мережевого типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід демократичних перетворень в Україні засвідчив необхідність встановлення та закріплення у політичному просторі правил та норм вертикальної та горизонтальної комунікації між різними інститутами. Ці правила мають чітко визначати простір міжінституційної взаємодії, впливати на

повсякденне життя громадян в умовах демократичного політичного процесу.

Значимість інституційної взаємодії суттєво зростає в умовах широкомасштабної збройної агресії та після отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС. Йдеться, зокрема, про вибір електоральної моделі (вибір між пропорційною та мажоритарною моделями), вибір форми правління (парламентська чи президентська республіка). Зрештою, інституційна взаємодія залежить від фундаментального вибору політичних еліт між авторитаризмом та демократією.

Отже, головним в українському контексті вбачається вибір між репрезентативною демократією та пострадянським авторитаризмом. Цей вибір має бути усвідомленим, обґрунтованим, враховувати переваги та недоліки для окремих соціальних груп, а головне – прийнятим більшістю суспільства. У процесі європейської інтеграції необхідною умовою є раціоналізація політичного вибору. Погодимося: «Особливої актуальності проблема раціоналізації політичного вибору набуває в перехідних суспільствах, коли зруйновано старі, не завжди ефективні, але такі звичні для більшості людей форми взаємодії, а от нові не вироблено або до них ще не призвичаїлись. У цей період швидко утворюються (або відтворюються) добре організовані групи, які отримують доступ до влади, економічних, інформаційних і політичних ресурсів впливу на усі сфери суспільного життя, згодом монополізуючи його. Такі організовані групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих або гірше організованих суспільних груп. У посткомуністичних суспільствах проблема полягає ще й у відсутності демократичних традицій вільного вибору, недостатньому рівні політичної культури та освіти (зокрема, медіаграмотності), що утворює перспективу поступового згортання демократичних реформ, зведення до мінімуму політичної участі громадян і ролі громадської думки» [6].

У сучасному світі соціальна та політична взаємодія опосередкована комунікативними мережами. Йдеться як про традиційні масмедіа так і про інтернет-простір. Інституційна взаємодія відбувається як безпосередньо між інститутами публічної влади, опозиції та громадянського суспільства так і опосередковано. Відзначимо: «Позиції публічної влади, опозиції та груп інтересів презентовані у комунікативному просторі. Діяльність публічної влади у комунікативному просторі представлено на рівнях центральної влади (парламент, президент, уряд), регіональної влади та місцевого самоврядування. У процесі інституційної взаємодії удосконаленню підлягають такі напрямки діяльності публічної влади: – координація між різними органами влади; – посилення уваги до співпраці із масмедіа, як важливим засобом впливу

на громадську думку; – підвищення ефективності роботи прес-служб у мережі інтернет» [9].

Демократизація інституційної взаємодії передбачає зростання ролі та політичної ваги опозиції. Роль опозиційної діяльності та опозиції, як політичного інституту досліджувалась у працях В. Кольцова [3]. У процесі європейської інтеграції України щодо підвищення ефективності інституційної взаємодії та опозиційної діяльності, як одного із головних її компонентів, слід враховувати досвід країн Вишеградської групи. У контексті демократичного переходу України особливу увагу привертають дослідження антисистемної, антиістеблішментської та наднаціональної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи. Зокрема, слід наголосити: «Поряд з визначальним впливом системної політичної, зокрема парламентської, опозиції на структурування політичного процесу та консолідацію/деконсолідацію демократії у різних країнах Вишеградської групи, доволі вагоме значення має апелювання й до феноменів антисистемної, екстремістської та наднаціональної політичної опозиції у регіоні. Зумовлено це передусім тим, що інтеграційно-демократизаційні процеси в Польщі, Словаччині, Угорщині та Чехії все ж таки не змогли призвести до однозначного/уніфікованого трактування та позиціонування політичної опозиції, а відтак викликали її різносторонню диверсифікацію в міжінституційному, партійно-електоральному та системному чи антисистемному вимірах і зрізах... Відтак сьогодні на прикладі країн Вишеградської групи (як і більшості інших країн Європи) є всі підстави для дихотомії між: системною (зазвичай, але не завжди парламентською) опозицією, яка часто синонімізується як відповідальна, законна, класична, конституційна, легальна, лояльна, нормальна, реальна, регулярна, і така, що функціонує «спокійно і конструктивно», виступаючи «проти» влади, але не перешкоджаючи владі, і відповідно окреслюється здебільшого у рамках вузького чи інституційного підходу до дефініювання опозиції; антисистемною (зазвичай, але не завжди позапарламентською) опозицією, яка синонімізується категоріями антиорганізаційної, девіантної, екстремістської, невідповідальної, незаконної, нелегальної/напівлегальної, нелояльної/напівлояльної, ненормальної, протидіючої тощо і позиціонується як така, що ставить під сумнів легітимність політичного режиму в цілому і діє безвідповідально, бо не має жодних шансів бути репрезентованою при владі, й відповідно окреслюється здебільшого у рамках широкого чи соціологічного підходу до визначення опозиції» [1, с. 422].

Слід наголосити також на ролі груп інтересів у процесі інституційної взаємодії та визначити основну причину, яка перешкоджає налагодженню ефективної інституційної взаємодії у процесі

демократичного переходу. Йдеться про проблеми у правовому полі. Перманентні зміни у законодавстві та неврегульованість лобістської діяльності стають на заваді підвищенню значимості груп інтересів у інституційній взаємодії. Погодимось із думкою Ю. Мендель: «У вітчизняному контексті на заваді ефективній інституційній взаємодії стають зміни до законодавства, у тому числі – конституційні зміни у частині розподілу повноважень у «владному трикутнику» та відсутність законодавчого визначення та регулювання лобізму [4].

Також слід відзначити персоніфікацію української політики, як урядової так і в частині електоральних кампаній (достатньо згадати «іменні» виборчі блоки» та результат політичної партії «Слуга народу» на позачергових парламентських виборах 2019 року, який повною мірою був обумовлений перемогою В. Зеленського у президентській кампанії), нерозвиненість вертикальних та горизонтальних мереж комунікацій між політичною системою (включно із публічною владою, опозицією та групами інтересів) та суспільством» [9].

Українська політична система потребує вироблення та впровадження дієвого механізму переходу від персоналізованої політичної взаємодії між окремими політиками та державними діячами, які представляють інтереси певних політичних та економічних груп до інституційної взаємодії. Дослідження інституційного виміру політичної взаємодії має враховувати поступ неоінституціональної теорії та виокремлення у її межах декількох важливих напрямків. Звернення до неоінституціоналізму дозволяє визначити маркери щодо підвищення ефективності інституційної взаємодії. По-перше, одним із маркерів стає подолання радянського авторитаризму. Залежність від «траєкторії попереднього розвитку» усе ще присутня як в інституційному дизайні України так і відчувається у щоденній політичній взаємодії влади, опозиції та громадян. Пострадянський політичний стиль проявляється саме у інституційній взаємодії, коли за демократичним фасадом інститутів насправді ховається авторитаризм. Це спричиняє «...конфронтаційність взаємодії, низьку політичну активність громадян, домінування вертикальної комунікації, ігнорування владою механізмів зворотного зв'язку тощо» [9].

По-друге, як наголошують представники інституціоналізму раціонального вибору, у перехідних суспільствах з'являються добре організовані групи інтересів, які діють раціонально. Натомість, вони працюють не на спільне благо, а переслідують виключно власний вузькогруповий інтерес. Маркером тут стане не відсутність таких груп, а справжня демократизація – тобто розширення можливостей для громадян щодо участі у великому бізнесі та великій політиці. Йдеться про необхідність забезпечити «відкритий доступ»

(Д. Норт) [5] до розподілу посад у публічній владі та перерозподілу суспільних благ для максимального кола громадян із максимальною відкритістю суспільної взаємодії.

По-третє, розширення мережі комунікацій. Йдеться як про міжінституційну взаємодію, так і про відносини між політичними інститутами та суспільством. Відзначимо: «Для публічної влади, окрім іншого, зростання ваги комунікативного чинника має наслідком необхідність реорганізації діяльності прес-служб та посилення уваги до соціальних мереж. Щодо першого пункту, то основну увагу під час роботи прес-служб відтепер має бути приділено не традиційним масмедіа (телебачення, радіо, преса), а комунікації у мережі інтернет (сайт, електронна пошта, месенджери тощо)» [9].

Висновки. Таким чином, інституційна взаємодія в українському політичному процесі відбувається у контексті «подвійного переходу». Демократизація інституційної взаємодії пов'язується із подоланням радянської спадщини, а становлення мережевого суспільства із глобальним розповсюдженням комунікативних мереж.

Серед усіх компонентів інституційної взаємодії найважливішими є публічна влада, опозиція та групи інтересів. Саме від їх участі в інституційній взаємодії залежить успішність європейської інтеграції України.

Серед причин, які стають на заваді підвищенню ефективності інституційної взаємодії виокремлено «конституційні реверси» (тобто, зміну законодавства щодо інституційної взаємодії між парламентом, президентом та урядом) та недостатню урегульованість діяльності груп інтересів.

Література

1. Кольцов В. М. Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2020. 619 с.
2. Кольцов В. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 524 с.
3. Кольцов В. М. Міжінституційні відносини як чинник структуризації парламентської опозиції. *Науковий журнал "Politicus"*, 2021. № 1. С. 52–57. URL: http://politicus.od.ua/1_2021/8.pdf;
4. Мендель, Ю. Чому Україна досі не легалізувала лобізм? Як врегульований лобізм у розвинених країнах та навіщо Україні закон про лобізм? *Українська правда*. 11 жовтня. 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/10/11/678609/>
5. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники які вплинули на хід історії. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
6. Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 10. С. 194–197.
7. Яковлева Л.І. Легітимність публічної влади: рецензії та новації. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 325с.
8. Ярова Л. В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції. Одеса : Фенікс, 2011. 320 с.
9. Yakovleva L., Yarova L., Koltsov V. Institutional Interaction in the Network Society: Public Authorities, Opposition, Interest Groups. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. 2021. Vol. 617. URL: <https://www.atlantis-pess.com/proceedings/spl-21/12596671>
10. Yakovleva, L., Yakovlev, D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. № 2 (4). P. 582–608.

Анотація

Ярова Л. В., Яковлева Л. І., Кольцов В. М. Компоненти інституційної взаємодії в українському політичному процесі. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню компонентів інституційної взаємодії у сучасному українському політичному процесі. Визначено, що особливістю вітчизняного політичного процесу є його персоналізація, як у вимірі урядування (публічного управління та адміністрування) так і в електоральному вимірі. До компонентів інституційної взаємодії віднесено публічну владу, опозицію та групи інтересів. Контекстом інституційної взаємодії визначено «подвійний перехід» українського суспільства. По-перше, від радянського авторитаризму до консолідованої демократії. По-друге, глобальний процес формування мережевого суспільства, перехід від традиційних комунікацій до глобальних комунікативних мереж. Визначено, що інституційна взаємодія в українському політичному процесі усе більшою мірою опосередковується глобальними комунікативними мережами. У процесі європейської інтеграції актуалізується завдання щодо переведення взаємодії між окремими політиками на рівень інституційної взаємодії. Це передбачає вироблення та закріплення у масовій свідомості правил та норм взаємодії між інститутами. Відзначено необхідність підвищення ефективності інституційної взаємодії в Україні. На заваді цьому стають перманентні зміни до законодавства щодо взаємодії між парламентом, президентом та урядом («конституційні реверси») та правова неврегульованість діяльності груп інтересів.

У межах неоінституціональної теорії обґрунтовано маркери підвищення ефективності інституційної взаємодії в українському політичному процесі: 1) остаточне подолання радянського авторитаризму, коли за демократичним фасадом інститутів насправді ховається авторитарний стиль керівництва; 2) демократизація інститутів – розширення можливостей для громадян щодо участі у політиці та інституційній взаємодії, забезпечення «відкритого доступу» для громадян із максимальною відкритістю суспільної взаємодії; 3) розширення мережі комунікацій, посилення уваги до соціальних мереж та переформатування діяльності прес-служб.

Ключові слова: взаємодія, комунікація, інституційна взаємодія, транзакції, опозиція, публічна влада, групи інтересів.

Summary

Yarova L. V., Yakovleva L. I., Koltsov V. M. Components of institutional interaction in the Ukrainian political process. – Article.

The article is devoted to the definition of the components of institutional interaction in the modern Ukrainian political process. It is determined that the feature of the domestic political process is its personalization, both in terms of governance (public management and administration) and in the electoral dimension. Public power, opposition, and interest groups are included in the components of institutional interaction. The context of institutional interaction is defined as the “double transition” of Ukrainian society: firstly, from Soviet authoritarianism to consolidated democracy; secondly, the global process of forming a network society, the transition from traditional communications to global communication networks. It is determined that institutional interaction in the Ukrainian political process is increasingly mediated by global communication networks. In the process of European integration, the task of transferring the interaction between individual politicians to the level of institutional interaction is being actualized. This

involves the development and consolidation of rules and norms of interaction between institutions in the mass consciousness. The need to increase the effectiveness of institutional interaction in Ukraine is noted. This is hindered by permanent changes to the legislation on the interaction between the parliament, the president, and the government (“constitutional reversals”) and the legal unsettlement of the activities of interest groups.

Within the framework of the neo-institutional theory, the markers for increasing the effectiveness of institutional interaction in the Ukrainian political process are substantiated: 1) the final overcoming of Soviet authoritarianism when an authoritarian style of leadership is hidden behind the democratic facade of institutions; 2) democratization of institutions, i.e. the expansion of opportunities for citizens to participate in politics and institutional interaction, the provision of “open access” for citizens with maximum openness of public interaction; 3) expanding the communications network, increasing attention to social networks and reformatting the activities of press services.

Key words: interaction, communication, institutional interaction, transactions, opposition, public power, interest groups.